

ZADUŽBINA I LICEJ SV. DIMITRIJA U ZADRU

Tereza Ganza-Aras

Rasprava razmatra historijat zadužbine Sv. Dimitrija, preostale nakon ukidanja istoimenog ženskog plemićkog samostana u Zadru 1779, a namijenjene odgoju i obrazovanju. Sredstvima te zadužbine bila je otvorena muška visoka škola za pravnike i medicinare u doba francuske uprave, ali je ona odlaskom Francuza prestala postojati. Cijeli daljnji period 19. st. protekao je u donošenju nerealiziranih odluka, da bi konačno tek poč. 20. st. bio otvoren Licej Sv. Dimitrija kao viša škola privatnog tipa za djevojke katoličke konfesije, prvenstveno iz zadarskih plemićkih porodica pod vodstvom jedne ženske redovničke kongregacije. Zadužbina je odigrala važnu ulogu za školstvo Zadra.

Sv. Dimitrije — viša šestorazredna škola s internatom za djevojke¹ ponajprije iz zadarskih obitelji, vođena od ženske redovničke organizacije, započela je radom školske godine 1906/1907. kao privatni katoličko-konfesionalni odgojno-obrazovni zavod i prva viša škola gimnazijskog tipa za žensku omladinu. Dotada je postojala samo dubrovačka ženska učiteljska škola, dok su sve ostale srednje škole, gimnazije i realke pohađala samo muška djeca.² Ističem da je riječ o obrazovnoj instituciji zatvorenog karaktera pod crkvenom upravom, o ženskom liceju sa ženskim redovničkim nastavničkim i upravnim kadrom.

Uz svaku od gornjih konstatacija postavljaju se pitanja: kako to da se u zadarskoj sredini na kraju 19. i na početku 20. st. javlja potreba za ženskom višom školom — licejem, što bi svakako bio dokaz visokog nivoa društvenog razvoja toga grada, bez obzira na zatvoreni tip institucije i crkvenu upravu njome. Ove zadnje činjenice pak u prvi mah pobuđuju pomalo čuđenje zato što je kraj 19. i poč. 20. st., povijesno, period poznat po ponovnom i snažnom valu laicizacije društva, odnosno po mjerama za potiskivanje crkvenog utjecaja iz javnog života i oduzimanje njezinih još prilično velikih ovlaštenja u domeni školstva, braka i obitelji uopće.

Ni u Zadru ni u cijeloj pokrajini Dalmacije nije bilo redovnica koje bi bile osposobljene, odnosno posjedovale potrebno obrazovanje za preuzimanje vodstva jednim višim obrazovnim zavodom i izvođenjem nastave u njemu, pa su u tu svrhu bile dovedene tzv. »engleske sestrice«, redovnice reda

¹ I. Perić, *Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860—1918*, Zagreb 1974, 132.

² Isto, pogl. V, bilj. 31.

Naše Gospe Sionske (Dame Englesi di Notre-Dame) sa središnjicom u Parizu.³ Nastava kao i život u liceju odvijali su se na talijanskom jeziku, jer spomenute redovnice nisu znale hrvatski. Kako je bilo predviđeno odredbama iz 1897. da se uvedu paralelna odjeljenja s hrvatskim nastavnim jezikom, uzete su izvan njihova reda nastavnice za hrvatski jezik.⁴ Talijanski nastavnici i saobraćajni jezik u liceju bio bi stanoviti anakronizam u vremenu kada je dalmatinsko školstvo u principu već izborilo pravo na hrvatsku nastavu, a talijanske škole postojale radi udovoljenja zahtjeva talijanske nacionalne manjine, da se nije radilo o »engleskim sestricama« i o zadarskoj sredini, u kojoj je zbog utjecaja administrativnog, pretežno tuđinskog kadra, talijanstvo imalo jaku poziciju. Budući da je riječ o višoj školskoj ustanovi, jasno je da je pravilno i potpuno vladanje talijanskim jezikom bio praktični preduvjet za uspješan polazak liceja i boravak u internatu, bar u prvo vrijeme, kao i posjedovanje prethodnog školskog znanja, što je zasigurno dodatno sužavalo broj kandidatkinja, koji je ionako bio u pravilu ograničen ponajprije na djevojke iz zadarskih plemićkih porodica. Spominjanje plemstva kao privilegija na prijelazu 19. u 20. st. bilo je također anakronizam.⁵

Nameće se dakle pitanje zašto je uopće nikla ideja o otvaranju takvog liceja, kada nije bilo ni odgovarajućeg nastavničkog kadra ni dovoljnog broja zainteresiranih i obrazovno potkovanih kandidatkinja, a nije bio namijenjen za opće potrebe pokrajine (tek kasnije, za vrijeme talijanske okupacije nakon I. svjetskog rata, licej je pretvoren u pravu učiteljsku školu). Čemu otvaranje jedne elitne ženske škole zatvorenog tipa, premda ne u suprotnosti sa školskim programom i općim propisima adekvatnih javnih škola, usto u početku uglavnom na talijanskom nastavnom jeziku i pod ingerencijom zadarskog nadbiskupskog ordinarijata? Svi propisi liceja i internata Sv. Dimitrija s jedne strane činili su zavod doista elitnim, ali s druge upravo zbog toga umanjivali njegovu korisnost za širu zajednicu. Kako se dogodilo da se takav zavod utemeljio?

Odgovor na ovo pitanje treba tražiti manje u potrebi Zadra ili Dalmacije za takvim tipom ženske škole a više u stoljetnoj a samo povremeno realiziranoj namjeni zadužbine Sv. Dimitrija.

Naime u 18. st. postojao je ženski samostan Sv. Dimitrija⁶ za djevojke iz zadarskih plemićkih porodica, koji se također, kao i druga dva isto tako

³ Narodni list, Zadar, 11. 1. 1906; Lj. Maštrović, Povijesni pregled školstva u Zadru, U: Zadar — zbornik, Zagreb 1964, 514—515.; M. Stagličić, Graditeljstvo u Zadru 1869—1918, Zagreb 1988, 79.

⁴ Maštrović, isto.

⁵ U vrijeme austrijske vladavine određenom broju plemićkih porodica iz prošlosti bilo je priznato plemstvo, ali one uz svoje titule nisu imale nekih privilegija, osim što je vrlo malom broju njih bilo dano virilističko pravo sudjelovanja u nekim poslovima Carevinskog vijeća.

⁶ Samostan s crkvom Sv. Dimitrija potjecao je iz prve polovice XII. st. i pripadao najprije benediktinkama, koje su 1125. prilikom rušenja Biograda n/m prešle u Zadar. Samostan je od 1311. u rukama reda dominikanki. Nalazio se uz sjeverni gradski bedem.

plemićka zadarska samostana, tj. Sv. Marije i Sv. Nikole, bavio — kada je za to bio u stanju — odgojem i izobrazbom plemićkih djevojaka. Naime u Zadru je u 16. st. postojalo pet ženskih samostana. Pored benediktinki Sv. Marije, franjevki Sv. Nikole, dominikanki Sv. Dimitrija, bile su još franjevkke-klarise Sv. Marcelle i benediktinke Sv. Katarine. U ova dva zadnja samostana nije bilo plemkinja. Ti samostani su bili namijenjeni uglednijim pučkim obiteljima grada Zadra.⁷

U doba prosvjetiteljstva mletački generalni providur za Dalmaciju Giacomo Gradcnigo iznio je pred Senat 11. IV. 1777. potrebu reforme i obnove spomenutih pet zadarskih ženskih samostana od kojih su se tri nalazila u trošnom stanju, posebno onaj Sv. Dimitrija, u kojem su tada živjele samo dvije redovnice. Providur je naveo da Dalmaciji treba jedan specijalni zavod za višu naobrazbu mladih muškaraca, pa je predložio da se samostan Sv. Dimitrija reorganizira u obrazovnu instituciju za mušku omladinu. Venecijanska vlada ukinula je taj samostan dukalom od 18. III. 1779. i samostansku imovinu podvrgla pod državnu upravu, dakako — što je bilo vrlo važno — ne dirajući u titulara imovine. Međutim navedeno je da se vjerska namjena treba zamijeniti školskom za potrebe izobrazbe i odgoja plemićke mladeži u Zadru. Odgojno-obrazovnim zavodom će upravljati Plemićko vijeće pod nadzorom reformatora znanosti iz Padove, a s pečatom javnopravnog patronata. Prodaja samostana predviđena je nakon smrti redovnica ili ukoliko one dobrovoljno napuste samostan preseljenjem u neki drugi uz odobrenje nadbiskupa. Plemićkom vijeću je povjerena briga oko izrade prijedloga plana studija, gospodarskog plana i predlaganja učitelja.⁸

Generalni providur Alviso Foscari je u ožujku 1779, preko zadarskog kneza G. B. Cornera obavijestio Plemićko vijeće da priđe realizaciji zamisli, ali su redovnice još bile u samostanu. Kada su malo dana nakon toga, točno 1. IV. 1779. izgorjeli u požaru samostan i crkva, redovnice su bile prinuđene da se preslele u plemićki samostan Sv. Marije s mirovinom od tisuću lira godišnje.⁹ Tada je Plemićko vijeće izabralo pet svojih vijećnika da preuzmu brigu nad upravom prihoda samostana Sv. Dimitrija i da izrade plan o studiju na budućem zavodu. U jesen 1780, bio je takav plan napravljen, koji je nakon što su ga pozitivno ocijenili padovanski reformatori nastave bio odobren dukalom od 24. studenog 1781. To je ujedno značilo i odluku o otvaranju zavoda Sv. Dimitrija.

⁷ G. Ferrari Cupilli, La fondazione di S. Demetrio in Zara considerata nella sua storia, p. o. iz lista La Voce Dalmatica, Zadar, 1860, br. 10, 11, 12, 15, 16. Danas postoji još samostan Sv. Marije. Samostan Sv. Dimitrija je ukinut 1779. i tada bio namijenjen profanim potrebama, o čemu se u tekstu govori. Samostan Sv. Nikole je ukinut 1789. i njegovo zdanje dano na raspolaganje vojsci. Samostan Sv. Katarine ukinut je 1804, a njegove benediktinke su prešle u onaj drugi dotada samo plemićki Sv. Marije. A. Benvenuti, Storia di Zara dal 1409 al 1797, Milano 1944; A.R. Filipi, Samostan i crkva Sv. Marije u Zadru prema dokumentima iz g. 1579. i 1603. U: Kulturna baština samostana Sv. Marije u Zadru, Zadar 1968.

⁸ M. Obad, Školstvo u Zadru za mletačke uprave u svjetlu arhivskih izvora, Magistarski rad, Zadar 1985, 84, rukopis kod autora.

⁹ T. Erber, Storia del ginnasio superiore di stato in Zara, Zadar 1905, 26.

Napravljena su pravila ponašanja u njemu, nastavni program i gospodarski plan.¹⁰ Zavodom je trebao upravljati rektor, do kojeg bi stajao prefekt, dok su za neposredno izvođenje nastave i brige oko pitomaca bila predviđena četiri učitelja. Učenici bi stanovali isključivo u zavodu i morali se pridržavati strogih propisa rektora, koji su se temeljili na kršćanskom moralu i crkveno-obrednoj disciplini. U to je spadalo i vrlo savjesno učenje. Bilo je propisano da se dnevno uči čak osam i pol sati, i to pet sati u nastavi, koja bi se obavljala ujutro i poslijepodne, te tri i pol sata samostalno. Učenici nisu mogli biti oslobođeni od učenja ni nedjeljom ni blagdanom. U te dane je vrijeme za učenje bilo skraćeno na tri do četiri sata. U programu studija stajali su predmeti: gramatika, humanistika, retorika, filozofija i Pravila zavoda. Školska godina bi trajala, po tadašnjem običaju, od studenog do sredine kolovoza, a na početku škole bi se priredile javne književne predstave i filozofske rasprave.¹¹

Bilo je određeno kako i tko će se brinuti o čistoći, o toplini, o zaključavanju zavoda itd. Međutim posao oko njegova uređenja tekao je sporo, pa su do 1794. bile izgrađene samo dvije manje zgrade. Godišnji prihodi od dvjesto i trideset cekina bili su nedovoljni za ostvarenje projekta. Plemićko vijeće je zatražilo da se prihodi zadarskog ženskog plemićkog samostana Sv. Nikole, koji se također bavio odgojem i obrazovanjem plemićke ženske djece, prenesu u korist izgradnje muškog javnog zavoda Sv. Dimitrija, ali je to zbog protivljenja nadbiskupa bilo odbijeno. Time je pitanje utemeljenja zavoda Sv. Dimitrija ostalo neriješeno do kraja mletačke vladavine i preneseno novoj austrijskoj vlasti na rješavanje.¹²

Za vrijeme prve austrijske vladavine zadarski plemići Nikola Jakšić, Ivan Durović, Ivan Kreljanović, I. Parma, T. Pasquali i I. B. Stratico odlučili su da prihodi zaklade Sv. Dimitrija, kojom su upravljali od 1779. budu upotrijebljeni za otvaranje gimnazije u Zadru, što je zapravo bila realizacija projekta iz kraja mletačkog vremena. I. Kreljanović i N. Jakšić bili su pristaše ideja francuske građanske revolucije, te im je laicizacija crkvene imovine bila sasvim prihvatljiva i poželjna. N. Jakšić se nije ni titulirao plemićem, iako je potjecao iz obitelji koja je pored bosanskog plemstva imala i ugarsko-hrvatsko plemstvo, priznato 1675. godine.¹³ Prva austrijska vladavina Dalmacijom neposredno nakon pada Mletačke Republike do francuskog osvajanja (1797—1806) bila je prožeta duhom جوزefinizma, tj. reformatorstva u smjeru građanskih ideja, u čemu su spomenuti zadarski intelektualci iz redova plemstva mogli dobro djelovati.

Gimnazija je počela radom 1803, odnosno šk. g. 1804/05. Njezin prvi upravitelj bio je benediktinac Gaetano Aleardi, a nastavnik matematike benedik-

¹⁰ Obad, Školstvo u Zadru, 85.

¹¹ Isto, 86—87.

¹² Isto.

¹³ Ž. Nižić, Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub (1762—1841), Zadar, 1984, 11; A. Jutronić, Dalmatinski pisci Nikola Jakšić, Ivan Kreljanović Albinoni i Nikola Ivelio u Bersatićevoj denunciji 1818. godine. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd 1967, knj. XXXII, sv. 3—4; V. Maštrović, Zadrani Ivan Kreljanović Albinoni istaknuti hrvatski intelektualac iz početka XIX st., Zadar 1972, 63—98.

tinac Raffaello Zelli, pozvan iz Rima u tu svrhu.¹⁴ Radila je u samostanu Sv. Krševana, jer su samostanske zgrade Sv. Dimitrija izgorjele. Imala je javni karakter.¹⁵

Francuska uprava je ovu školu ostavila pod Zellievim vodstvom kao učilište za filozofiju (logiku, metafiziku, etiku, matematiku i fiziku), pa je to tada licej Sv. Krševana (samostan je bio ukinut). Svečanom otvaranju 1806. prisustvovao je generalni providur V. Dandolo, a gradsku općinu kao i zadužbinu Sv. Dimitrija predstavljao je tom prigodom Nikola Jakšić. Uz njih su bili nazočni načelnik za javnu nastavu Bartolomeo Benincasa te članovi Komisije za školstvo I. Kreljanović i I. Parma.¹⁶

Prema reformnom programu »Opća osnova javne nastave u Dalmaciji« organizira se u liceju Sv. Krševana nastava koja je davala nekoliko profila stručnjaka: nižeg kirurga, opstetričara, ljekarnika, javnog bilježnika, arhitekta i mjernika. Rektorom je imenovan Gaetano Aleardi. Na pravnom odjelu je za profesora postavljen odvjetnik Mihovil Spalatin, na filozofiji R. Zelli, na medicinskom sveučilištu profesor iz Parme dr. G. Tommasini, za prirodne znanosti dr. Ambroz Cariboni. Proforski zbor se kasnije širio. Studij, koji međutim nije bio dobio rang sveučilišta, bio je besplatan. Postojao je od 1808. i konvikt, koji je omogućavao da na toj školi studiraju mladići iz cijele tadašnje Dalmacije, tj. od Neretve na sjever do Rijeke. Ukupno je te godine bilo 88 studenata, od kojih je 26 bilo smješteno u konviktu. Licej je imao biblioteku, botanički i poljoprivredni vrt, a bilo je predviđeno da se nabave fizikalne sprave. Nastava se držala na talijanskom jeziku. Pravo na upis su imali đaci sa svršenom gimnazijom.¹⁷

Imovina zadužbine Sv. Dimitrija nije bila dovoljna za podmirenje troškova ovog liceja, pa je veći dio novčanih sredstava licej dobivao iz pokrajinskog školskog budžeta, a plaće su nastavnica često dolazile u pitanje.¹⁸

S nestankom Napoleonove vlasti licej Sv. Krševana je prestao raditi.

Od kraja 20-ih godina 19. st. u doba jačanja težnji ka povratku na pred-revolucionarno vrijeme u austrijsko školstvo se djelomično vraća utjecaj

¹⁴ Erber, *Storia del ginnasio*, 43; Maštrović, *Povijesni pregled školstva*, 494; Š. Urlić, *Crtice iz dalmatinskog školstva od dolaska Hrvata do 1918*, I dio do 1814, Zadar 1919, 77.

¹⁵ Ferrari Cupilli, *La fondazione*, 14; Maštrović, *150 godina zadarske gimnazije*, Zadar 1954.

¹⁶ Ferrari Cupilli, *La fondazione*, 93; M. Zaninović, *O školstvu u Zadru i njegovu kraju*, Zadar 1979, 47.

¹⁷ Isto; Š. Obad, *Visoko školstvo u Zadru tijekom 19. st.*, Radovi FF, Zadar 1976, 14–15; Š. Perić, *Pravni fakultet u Zadru za vrijeme francuske vladavine (1806–1813)*, *Zadarska revija*, 1965, 5, 389–402; Lj. Maštrović, *Nekoliko fragmenata iz zadarskog školstva*, *Zadarska revija*, 1952, 4; Isti, *Zavod za pravne nauke u Zadru*, isto, 1953, 2; M. Škarica, *Zadarski medicinski fakultet*, isto, 1952, 2, 26–31; Maštrović, *Povijesni pregled školstva*; M. Grmek, *Medicinsko-kirurška škola u Zadru 1806–1811*, *Rad JAZU*, 1961, knj. 323; P. Karlić, *Naše školstvo za francuskog vladanja*, *Jubilarni broj Narodnog lista*, Zadar, 1912; Urlić, *Crtice iz dalmatinskog školstva*.

¹⁸ Zaninović, *O školstvu*, 47.

crkve, da bi od 40-ih pa do kraja 60-ih taj utjecaj bio još jači, posebno nakon sklapanja konkordata između bečke vlade i Sv. stolice 1855.

Pravno, imovina nekadašnjeg samostana Sv. Dimitrija u Zadru ostala je stalno pod državnom upravom, ali joj vlasnik nije otuđen. Ona se mogla upotrijebiti samo za izvornu namjenu, tj. obrazovnu svrhu, a crkva je sada uspjela nametnuti i načelo o pravno važećem, premda stvarno nepostojećem ženskom samostanu Sv. Dimitrija te o obnovi ženskog crkvenog reda za potrebe školske ustanove. Pozivajući se na odluke iz prošlosti s malo umijeća u »formulacijama« činilo se sasvim pravedno da se radi na obnovi samostanskog zavoda, i to zadarskog, plemićkog, ženskog, visokoobrazovnog, katoličkog, s kapelom posvećenom Sv. Dimitriju. Nadzor nad zadužbinom nakon prestanka postojanja Mletačke Republike preuzele su sve sljedeće državne uprave a neposrednu brigu oko nje imalo je i dalje plemstvo Zadra. Titular vlasništva ostao je stalno isti, a i namjena imovine tretirala se kao nepromijenjena.¹⁹

Takvo stajalište je u načelu potvrdio i vrhovni austrijski nadležni organ. Dvorska komisija za obrazovanje odredbom od 2. XI. 1830. (br. 5811)²⁰ govori o potrebi aktiviranja svih zadužbina prema njihovoj izvornoj namjeni i određuje da se o svakoj zadužbini treba posebno raspraviti i za svaku posebno donijeti plan kako ih aktivirati, a definitivno pravomoćnim smatrat će se ono rješenje koje je dobilo odobrenje vrhovnog državnog, odnosno dvorskog organa.

Pet godina nakon ove načelne odredbe Dvorska komisija za obrazovanje odredbom od 15. V. 1835. dala je upute da se postojeći imetak Sv. Dimitrija kapitalizira i tako zadužbina poveća kako bi se i njezina namjena mogla u većem opsegu ostvariti. Odredba je sadržavala prijedlog u tom cilju. Iz zadužbine će se dotirati djevojke koje žele stupiti u samostan Sv. Marije. Za njihovu opremu dat će se po osobi 400 florina te dodijeliti istodobno još i svota od 500 florina kojom će samostan moći slobodno raspolagati radi plodonosnog ulaganja, čija će se dobit vraćati zadužbini Sv. Dimitrija a samostanu Sv. Marije ostajati godišnje 25 florina.²¹

Samostan benediktinki Sv. Marije u Zadru, osnovan i namijenjen ženama iz plemićkih a kasnije i drugim djevojkama iz najuglednijih obitelji Zadra, bio je od samog svog početka mjesto poučavanja i odgoja djevojkama, kako novakinja, tj. onih koje su se spremale da uđu u red polaganjem zavjeta čistoće, tako i djevojkama koje to nisu namjeravale učiniti. Kućni jezik samostana uključujući molitve i čitanje pravila Sv. Benedikta, a prema tome i izvođenje nastave bio je hrvatski.²² Kako je i ovaj ženski plemićki samostan

¹⁹ Presuda VGH, Nr. 8801/1901 — Ministerium für Cultus und Unterricht Z. 2093 od 7. III. 1902. i 1402/1902, Presid. spisi Namjesništva, u: Spisi o zakladama, Fondazione S. Demetriu, sv. III, HAZd.

²⁰ Isto.

²¹ Isto; Aviso Congregazione municipale, Gazzetta di Zara, 1860, br. 63, 64, 65.

²² Taj podatak zabilježio je apostolski vizitator Augustin Valier, koji je nakon koncila u Tridentu obišao Dalmaciju i sastavio 1579. godine izvještaj za Sv. stolicu o stanju crkvenih institucija u Dalmaciji. Njegov opis prilika u Dalmaciji nalazi se u Vatikanskom tajnom arhivu. Spominjemo ga ovdje prema A.-R. Filipi, Samostan i crkva Sv. Marije, 229—264.

u vrijeme ratnih nepravilika s turskim osvajanjem i zbog turske okupacije zaleđa dalmatinskih gradova, uslijed čega su zemljoposjednici i samostani ostali bez glavnine svojih zemljišnih posjeda, te naglo osiromašili, doživio teške gospodarske poremećaje i krize, nije više mogao držati vanjske djevojke. Naime za maloljetne kćeri gradskih plemićkih djevojaka, koje su prema stoljetnoj praksi velik dio mladosti (uglavnom od 9 do 16 godina) živjele, učile i odgajale se po samostanima, nisu njihovi roditelji davali nikakvu posebnu materijalnu pomoć samostanu, budući da su ti samostani bili osnovani i dijelom održavani od plemstva, jer su djevojke pri ulazu u red časnih sestara kao koludrice bile dužne dati miraz. Usto su bile u rodbinskom srodstvu sa gojenicama u samostanu, jer su sve potjecale iz istih obitelji. Zbog siromaštva samostana, kao i zbog nastojanja crkve da prema intencijama crkvenog koncila u Tridentu pojača duhovnu disciplinu po samostanima, početkom 17. st. bila je donesena odluka da samostan nije dužan bez svoje koristi uzgajati djevojke, nego da za tu svoju djelatnost treba tražiti nadoknadu troškova. Uvedena je i obaveza samostana da smjesti uzgajateljice na posebno, samo za tu svrhu odijeljeno mjesto kako duhovni život redovnica ne bi bio ometan.²³

Otada je dakle u ženskim plemićkim samostanima Zadra kako u benediktinskom Sv. Marije, franjevačkom Sv. Nikole tako i u dominikanskom Sv. Dimitrija trebalo organizirati unutar samostana poseban zavod za odgoj i obuku plemićkih djevojaka, naravno ako je za tu svrhu bilo dovoljno materijalnih sredstava. Međutim kako su i plemićke obitelji iz istih razloga iz kojih i samostani osiromašile, nisu ni te porodice bile u stanju plaćati samostanu za smještaj svoje ženske djece, pa je preporuka iz 1603. o samostanskim odgojno-obrazovnim zavodima teško mogla biti ostvarena. U 19. st. benediktinke su s dopuštanjem vlasti otvorile posebne djevojačke škole s pravom javnosti za građanke.²⁴

Odredba iz 1835. ostala je također neispunjena zbog manjka kandidatinja za ulazak u samostan Sv. Marije, a kako je zadužbinski kapital stalno rastao, javljali su se prijedlozi da se zadužbinski imetak upotrijebi u druge svrhe, pa tako i one koje stoje izvan crkvenog djelokruga. Zbog iskazane opasnosti za interes crkve zadarski je nadbiskup zahtijevao da mu se dodijeli nadzor nad zadužbinom. Odredbom Dvorske kancelarije od 14. XII. 1844. g. (br. 40252)²⁵ bilo je odobreno da nadzor nad zadužbinom obavlja zadarski nadbiskup u suglasnosti s Dvorskom komisijom za obrazovanje. Uvid u zadužbinu imale su i dalje glavne osobe zadarskih plemićkih obitelji, koje su činile *corpo nobile*, plemićko tijelo, a kasnije se krug nadgledatelja neprestano širio, pa u tijelu koje je vodilo brigu o zadužbini nalazimo krajem 19. st.

²³ Priulieva apostolska vizitacija iz g. 1603. Vatikanska biblioteka, Armadium VII, vol. 101, fol. 653v–779v i 845v–879v, Zadarska nadbiskupija, cit. prema Filipi, Samostan i crkva Sv. Marije.

²⁴ Obad, Školstvo Zadra za mletačke uprave, 110–112.

²⁵ Vidi bilj. 19.

predstavnik Zemałjskog odbora Sabora, pokrajinskog školskog vijeća, namjesništva i državnog financijskog prokuratora. Ovako velik broj bilo administrativnih bilo stvarno zainteresiranih faktora otežavao je donošenje odluke oko konačnog realiziranja zadužbinskog kapitala.²⁶

Do kraja 19. st. taj je kapital već prilično narastao. Početkom 20. st. zadužbina je iznosila oko 20 milijuna kruna ili nešto više od jednog milijuna forinti²⁷ pa se moglo konačno prići razradi plana o njegovu raspoređivanju, unutar kojeg je zamisao o osnivanju školskog zavoda s internatom za djevojke dobila središnje mjesto. Namjena mu je bila odgoj i izobrazba ponajprije zadarskih djevojaka, i to iz plemićkih porodica pod vodstvom jedne odgovarajuće vjerske kongregacije. Donesene su u svibnju 1896. u namjesništvu u prisutnosti svih zakonskih nadziratelja zadužbine, odnosno 1895. formiranog Povjereništva za udjelotvorenje zaklade Sv. Dimitrija, koje od 1896. nosi naziv Kuratorij za fundaciju Sv. Dimitrija, već rečenih predstavnika nadbiskupije (nadbiskupa osobno), gradske općine, namjesništva (podnamjesnika), obitelji *corpo nobile* (Manfreda kneza Borelli), Zemałjskog odbora Sabora (zastupnika dr. Mihe Klaića, a od 1896. Ivana Vukovića) i financijskog prokuratora²⁸ »Osnovne odredbe za organizaciju zadužbine Sv. Dimitrija«, o kojima je 1897. raspravljalo još svako zasebno zadarsko općinsko vijeće, *corpo nobile* i Zemałjski odbor. Na prvom mjestu u »Osnovnim odredbama« navodi se da one vjerno provode odluke iz 1830, 1835. i 1844. po kojima se i dalje dotiraju plemićke kandidatkinje za redovnički poziv i to se podrobnije normira. Preciziraju se nadalje mjere oko brige i obaveza prema nekretninama zadužbine Sv. Dimitrija. Na drugom mjestu određuje se međutim da »odsada« glavni cilj zadužbine treba biti izgradnja ustanove za odgoj i obrazovanje djevojaka. Pritom su bile predviđene tri kategorije smještaja djevojaka: prva s tzv. slobodnim ili besplatnim smještajem, za koju je predviđeno 21 mjesto, druga s poluslobodnim ili sa smještajem u pola cijene, također 21 mjesto i treća tzv. pitomice. Prednost u prvoj i drugoj kategoriji izričito se davala plemkinjama, premda je to navedeno samo kao načelo vezano uz tradiciju, a zapravo je plemkinja bilo vrlo malo. Cijela ova druga točka, tj. osnivanje liceja s internatom, postala je glavni cilj zadužbinskog imetka, koji je doista značio stanovito vraćanje na izvore imovine Sv. Dimitrija, ali se ipak nije sasvim negirao projekt o javnoj muškoj školi iz vremena potkraj mletačke vladavine i za francuske uprave.

Zato se na treće mjesto »Osnovne odredbe« stavlja mogućnost da se nakon podmirenja svih troškova oko utemeljenja, izgradnje i konačnog otvaranja djevojačkog liceja, subvencionira iz iste zadužbine muška obrtna škola u Zadru, osnovana sredstvima iz zaklade Paška Bakmaza i na talijanskom nastavnom jeziku.²⁹ Godine 1900. napravljen je projekt za izgradnju Obrtne

²⁶ Isto.

²⁷ Presid. spisi 1892—1899, poz. sv. Dimitrij, br. 2172/1895, HAZd. A. de Benvenuti, Riva Vittorio Emanuele III, II Dalmatino, Zadar, 1934, XII, 56. Autor iznosi da je glavnica kapitala nastala prodajom samostanskih dobara još 1779. kada je samostan ukinut.

²⁸ Presid. spisi 1892—1899, poz. Sv. Dimitrij, br. 2172/1895, HAZd.

²⁹ Perić, Borba za ponarođenje, 129.

škole s uzgojnim domom, čija je lokacija bila predviđena baš na terenu bivšeg samostana Sv. Dimitrija,³⁰ što upućuje na zaključak da su ipak gradski zadužbinski nadzireteli davali prednost izgradnji upravo muške obrtne škole, a da je samo zahvaljujući upornosti crkvenih vlasti u inzistiranju na povezivanju tradicije ženskog samostana s obrazovnim zavodom prevladala odluka o osnivanju ženskog liceja kao osnovnog zadatka, budući da je bilo nezamislivo da bi jednu mušku školu vodile časne sestre.

U četvrtoj točki istog pravilnika određuje se da se iz zaklade Sv. Dimitrija dodjeljuju stipendije studentima iz Zadra na visokim školama i fakultetima te da se preostali novac upotrijebi za daljnje povećanje zadužbinskog kapitala.

»Osnovne odredbe« dobile su zakonito odobrenje vrhovnom odlukom od 17. XII. 1897. i ukazom Ministarstva za bogoslužje i obrazovanje 5. I. 1898. U studenom 1898. godine donesen je i izvedbeni plan o realizaciji, koji je godinu dana kasnije odlukom od 16. XII. 1899. bio također odobren od istog ministarstva. Na ovu zadnju odluku, odnosno na plan o osnivanju zavoda Sv. Dimitrija uložio je žalbu i nadbiskupski ordinarijat i nadbiskup osobno. Razlog tužbi ležao je u tome što u planu nije bilo izričito navedeno da će zavod biti u nadležnosti crkve, i to katoličke, čija je bila zadužbina Sv. Dimitrija. Nadbiskupija nije smatrala dovoljnom garancijom za pravno osiguranje trajnosti tituliranog vlasništva i crkvene ingerencije nad budućim zavodom to što se navodi da će licej biti vođen od jedne crkvene organizacije i kapela posvećena Sv. Dimitriju. Po spornom planu zadarska je nadbiskupija zadržala položaj od suosnivača i nadziretela cjelokupno zamišljenog kompleksa Sv. Dimitrija, čime bi u praksi postala čak i zapostavljena, odnosno došla u stvarno neravnopravni položaj u odnosu na državopokrajinske institucije kao što je bila općina, namjesništvo i školske vlasti, koji su organi bilo putem izvedbenih građevinskih i drugih radova bilo putem školskih programa, kao i nadgledanja upisa u licej i smještaj u internat bile u boljoj poziciji od nadbiskupije da obuhvate i odrede pravac djelovanja zavoda.

Treba se prisjetiti da je ionako prestiž crkve bio sistematski potiskivan tijekom čitavog 19. st., a posebno je liberalizacija društva Austro-Ugarske Monarhije bila snažna od konca 60-ih godina 19. st., da bi do prvih jakih sukoba crkve i države došlo krajem 19. i početkom 20. st. U tom vremenu država je koristila svaku priliku da oduzme crkvi ponešto od njezinih dotadašnjih bilo prava bilo imovine. Reakcija crkve očitovala se u jačanju klerikalnog pokreta, koji u Dalmaciji počinje dobivati organizacijske oblike u prvim godinama 20. st. Radi očuvanja crkvenih interesa uopće, a u ovom slučaju crkvenog karaktera zadužbine Sv. Dimitrija, zadarski nadbiskupski ordinarijat je tužbom na vrhovni upravni sud u Beču tražio da se u plan o primjeni zadužbinskih sredstava, odnosno o osnivanju zavoda Sv. Dimitrija unesu jasne i precizne odredbe kako se tu ne radi o promjeni nego samo o proširenju prvotne izvorne namjene zadužbine Sv. Dimitrija i da se ponovno

³⁰ M. Stagličić, Zgrada zaklade samostana Sv. Dimitrija u Zadru (1901–1906), Radovi FF, Zadar 1984, sv. 23 (10), 62.

istakne ono što stoji u svim prijašnjim odlukama, da je namjena zadužbine Sv. Dimitrija crkveno-katoličke prirode. Dosljedno tome treba izričito navesti da pravo upisa u licej kao i smještaj u internat imaju djevojke katoličke konfesije, a pravo primata među njima pripada onima iz obitelji zadarskog *corpo nobile*, zatim da donošenje statuta zavoda i nastavnog plana liceja treba dati nadbiskupskom ordinarijatu, koji je pritom obavezan voditi računa da ne dođe do povrede općevažućih školskih i drugih zakona. Tako će od ordinarijata sastavljeni statut i nastavni plan biti stavljeni na odobrenje ostalih zadužbinskih i školskih organa, nadležnih za brigu oko zadužbine i oko osnivanja zavoda Sv. Dimitrija.

Sud je uvažio žalbu nadbiskupije³¹ pa je zavod Sv. Dimitrija dobio i od ministra za bogoslužje i nastavu izričitu pismenu definiciju kao katoličko-konfesionalni odgojno-obrazovni institut za plemkinje zadarskog »plemičkog tijela«, privatno-crkvenog tipa pod ingerencijom zadarske nadbiskupije s nastavnim planom usklađenim s odgovarajućim javnim školama, čime je omogućeno diplomiranim djevojkama da traže javno, civilno priznanje za svoje stečene kvalifikacije.³² One su mogle pristupiti k ispitu zrelosti i tada su bile osposobljene za poučavanje u općim pučkim školama, i to kako onim na talijanskom tako i na hrvatskom jeziku u Dalmaciji, Istri, Trstu, Gorici, Gradiški i Južnom Tirolu.³³ Tako su učenice ovog liceja uz dodatni ispit mogle steći zvanje učiteljice, ali je ipak osnovni cilj nastave bio: opća obrazovanost i lijepo vladanje budućih domaćica i odgojiteljica potomstva, dobrih kršćanskih majki i supruga.³⁴

Odmah nakon ministarske odluke, napravljen je program rada poduzetnika Mazzonia, koji je predviđao početak građevinskih radova 1. VI. 1902, a njihov završetak do 1. V. 1904.³⁵ Kompleks je bio završen godinu dana kasnije od predviđenog, tj. 1905, a tijekom 1906. uređena je okolina oko zdanja³⁶ pa je najesen te godine licej počeo raditi.

Uvjeti za upis su bili da je učenica završila osnovnu školu i nije mlađa od 10 godina. Uglavnom su se u početku učili jezici: talijanski, hrvatski i njemački, a francuski je bio fakultativan. Učilo se pjevanje i sviranje, vjeronauk, a odredbom Kuratorija zaklade Sv. Dimitrija 1910. nastava se održavala na talijanskom jeziku iz predmeta vjeronauk, talijanski, njemački, zemljopis i fizika te crtanje i kaligrafija, a na hrvatskom jeziku pedagogija, hrvatski, prirodopis, povijest i matematika te od tehničkih predmeta ženski ručni rad i tjelovježba. Teorija muzike predavala se na talijanskom, a muzičke

³¹ Presuda Carskog i kraljevskog upravnog suda u Beču od 26. XI. 1901, br. 8801/1901, Spisi o zakladama, Fondazione S. Demetrio, sv. III, HAZd.

³² Odluka ministarstva za bogoslužje i nastavu od 7. III. 1902, isto.

³³ Zapisnik Općinskog vijeća u Zadru od 26. IV. 1897, Presid. spisi Namjesništva, poz. Sv. Dimitrije, HAZd.

³⁴ Isto.

³⁵ Conti pazziali dei lavori eseguiti dall'impeditore G. Mazzoni per la fabrica dell'Educandato femminile di S. Demetrio. Spisi o zakladama, Fondazione S. Demetrio, sv. XII, HAZd.

³⁶ Stagličić, Zgrada zaklade, 63–64.

vježbe na oba jezika.³⁷ Ovakva nastava nije se pokazala uspješnom, pa je Pokrajinsko školsko vijeće donijelo odluku o podjeli liceja na paralele s hrvatskim i s talijanskim nastavnim jezikom.³⁸ Ta se podjela održala sve do uspostave talijanske okupacije, kada je sve postalo »talijansko«. Broj učenika u hrvatskom odjelu bio je stalno veći od broja u talijanskom odjelu. Školske godine 1918/19. u svih šest razreda bilo je ukupno 214 učenika, od čega 93 u talijanskom, a 121 u hrvatskom dijelu Liceja.³⁹

Iz izloženog je jasno da je za školstvo Zadra i Dalmacije zadužbina ženskog samostana Sv. Dimitrija odigrala neobično značajnu ulogu. Od njezinog kapitala izgrađen je kompleks zgrada u kojem se danas nalazi Filozofski fakultet, koje su bile u ratu oštećene, ali su im temeljni zidovi, glavnina i izgled ostali oni sagrađeni sredstvima zadužbine Sv. Dimitrija. Na temeljima drugih zgrada istog kompleksa izgrađen je današnji Omladinski dom, a kapela Sv. Dimitrija stoji još oštećena i izvan upotrebe, ali u biti sačuvana. U visokom školstvu Zadra i Dalmacije sve do danas je dakle duboko utkan kapital i namjena zadužbine samostana Sv. Dimitrija iz 18. st.

Zusammenfassung

STIFTUNG UND LYZEUM DES HL. DEMETRIUS IM JAHRE DES 19. Jhs.

Tereza Ganza-Aras

Die Stiftung des hl. Demetrius entstand durch die Abschaffung des Nonnenklosters des hl. Demetrius für Adelige in Zadar im Jahre 1779. Da sich dieses Kloster mit der Schulung und Erziehung der Töchter aus adeligen Familien befaßte, wurde diese Aufgabe auch auf das Stift übertragen. Es wurde auch ein Plan erstellt über die Gründung einer Hochschule mit Internat für Knaben, die unter der Aufsicht einer Körperschaft von Adelligen in Zadar ihre Tätigkeit ausüben sollte. Das Projekt wurde in der Zeit der venezianischen Verwaltung nicht verwirklicht, so daß ihn dann die französischen Behörden übernahmen. Sie schufen eine öffentliche Hochschule mit Internat für Knaben, die in den Räumen des Klosters des hl. Grisogonus untergebracht war, weil die Gebäude des Klosters des hl. Demetrius niedergebrannt waren. Das Lyzeum hatte das Niveau von Fakultäten (der rechtswissenschaftlichen und der medizinischen) obwohl es rechtlich nicht diesen Status erhielt. An dieser Schule lehrten Professoren von Weltrang. Nach dem Abzug der Franzosen hörte das Lyzeum auf zu bestehen. Um die Stiftung gab es viele Diskussionen, das Kapital vermehrte sich jedoch ständig. Die Beziehungen zwischen Österreich, das dann die Aufsicht über die Stiftung erhielt, und dem Vatikan waren eine längere Zeit hindurch gut, so daß die Kirche größere Ingerenzen in die Körperschaft bekam, die die Stiftung verwaltete. Dank dem persönlichen Einsatz des Erzbischofs von Zadar wurde endlich mit den Mitteln der

³⁷ Spisi o zakladama, Fondazione S. Demetrio, Presid. spisi Namjesništva br. 1003/II, HAZd.

³⁸ Pokrajinsko školsko vijeće, spis 4452 od 22. VII. 1911, Spisi o zakladama, Fondazione S. Demetrio, II, HAZd.

³⁹ Maštrović, Povijesni pregled školstva, 515.

Stiftung des Lyzeum des hl. Demetrius gegründet als höhere Schule mit Internat, in erster Linie für katholische Mädchen aus adeligen Familien in Zadar, unter der Leitung und mit Lehrerinnen einer Frauenkongregation. Dieses Lyzeum begann seine Tätigkeit im Jahre 1906.

Die Stiftung des hl. Demetrius spielte eine sehr wichtige Rolle in dem Hochschulwesen von Zadar, und auch heute noch befindet sich die Philosophische Fakultät im Gebäude des Mädchenlyzeums des hl. Demetrius.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.